

УДК 351/354+338.24.021.8

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Дикань Костянтин Володимирович,
кандидат геолого-мінералогічних наук;

Саган Олександр Назарович,
доктор філософських наук, професор

Проаналізовано методологію забезпечення енергетичної безпеки України, уточнено об'єкт і предмети аналізу. Зроблено висновок, що для аналізу складної ієрархічної владно-суспільної та економіко-технічної системи необхідно органічно поєднувати методи, притаманні методологіям різноманітних галузевих наук.

Ключові слова: методологія, енергетична безпека держави, об'єкт і предмет дослідження.

Енергетична безпека держави – складна, багаторівнева, поліаспектна проблема, відповідальність за вирішення якої несуть національні органи державної влади, що об'єктивно зумовлює необхідність взаємодії органів законодавчої та виконавчої гілок влади, а також органів місцевого самоврядування¹. Така взаємодія органів та інститутів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування потребує системного нормативно-правового забезпечення й залучення до питання забезпечення енергетичної безпеки держави громадян та їх об'єднань. Тому дуже важливо ще на етапі підготовки нормативно-правових актів закласти теоретико-методологічне підґрунтя вирішення проблеми [1].

Методологія аналізу процесу забезпечення енергетичної безпеки держави

Обрана методологія дослідження задає напрями й методи наукового аналізу та визначає його результати, тобто постановка запитання

¹ Априорною умовою є безумовне виконання ч. 2 ст. 19 Конституції України («Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»).

програмує відповідь². Еклектичність методології призводить до використання невідповідних методів дослідження й унеможливує отримання коректних результатів. Тому дуже важливою є чітка артикуляція методології дослідження.

*Методологія*³ – це аналіз процесів пізнання в широкому розумінні, осмислення результатів науки. Методологія як парадигма пізнання охоплює вивчення законів, теорій, структуру наукового знання, критеріїв науковості, *систему* (курсів – *авт.*) застосовуваних методів дослідження [3]. Виділяють три рівні системи: I – вищий, філософський, що аналізує світоглядні інтерпретації результатів науки; II – досліджує загальнонаукові принципи, підходи й форми пізнання; III – конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження, застосовуваних у тій чи іншій галузі науки [4, 8].

² Навіть найоб'єктивніші спостереження природознавців «цілком просякнуті прийнятими висхідними передумовами, а також формами чи навичками мислення, виробленими в процесі історичного розвитку наукового дослідження» [2, 37].

³ *Методологія* – вчення про методи, методики, способи і засоби пізнання // Википедія. – Методологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

О. М. Суходоля зазначає: «Дослідження проблем управління життєдіяльністю соціальних об'єктів поряд із теорією менеджменту досить часто здійснюється у межах теорії систем. Саме системний підхід, що ґрунтується на використанні переважно методології технічних наук, нині є домінуючою тенденцією при дослідженні проблем енергетичної безпеки» [1, 129].

Отже, автор чітко не артикулює методологію дослідження проблеми забезпечення енергетичної безпеки держави. Це пов'язано з її складністю й неможливістю обмежитися лише однією задалегідь обраною методологією. Тому важливо органічно поєднати різні методології, які стосуються всіх складників порушеного питання. Це дозволить уникнути еkleктичності й уможливить використання методів, притаманних різним методологіям.

Дозволимо собі сформулювати провідну методологію дослідження питання забезпечення енергетичної безпеки держави, а саме структуралізм. Структуралізм, системний підхід, використання принципу редукціонізму й методів багатовимірного аналізу дозволяє ієрархізувати проблеми за складністю, виконавцями, очікуваними результатами й вирішувати їх.

Суб'єкт, об'єкт і предмет забезпечення енергетичної безпеки держави

Суб'єктом забезпечення енергетичної безпеки держави є органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Провідну роль має відігравати Кабінет Міністрів України, що є не лише вершиною виконавчої гілки влади, а й найбільш активним, поінформованим, фаховим суб'єктом законодавчої ініціативи. Наголосимо, що жодні глобалізаційні процеси чи «часткове виведення діяльності з управління енергетичним сектором за межі юрисдикції національної держави» [1, 129] не мають підірвати визначальну роль національного уряду на всіх етапах процесу забезпечення енергетичної безпеки України. «Поява конкурентних центрів управління всередині країни» [1, 130] загрожує енергетичній безпеці держави й суперечить сутності управлінської діяльності виконавчої влади.

Об'єктом фактично є держава, адже не існує жодної клітини народного господарства, яка б не залежала чи не впливала на процес забезпечення енергетичної безпеки, незалежно від того, йдеться чи про суто теоретичні питання пошуку та видобутку первинних енергоресурсів, завищеної енерго- й матеріаломісткості ВВП в Україні, чи про утеплення помешкань приватними домогосподарствами (високий рівень споживання енергетичних та матеріальних ресурсів економікою є результатом технологічної відсталості народного господарства з житлово-комунальною сферою включно) і психологію ставлення до зазначеної проблеми суспільства та окремої людини.

Тому зведення об'єкта виключно до стану захищеності інтересів (національних, державних) в енергетичній сфері; громадян, економіки, суспільства від загроз незадовільного енергозабезпечення; систем енергозабезпечення (зокрема, галузей ПЕК) у різних умовах [1, 130] є надто значним звуженням досліджуваної проблеми.

Предметом аналізу є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення енергетичної безпеки держави.

Мета управлінської діяльності

О. М. Суходоля зазначає, що «головною ідеєю діяльності у сфері безпеки є забезпечення здатності системи зберігати сталість свого стану (стан гомеостазу)» [1, 130], хоча біологічні системи значно простіші, ніж соціальні, які дуже часто піддаються соціальному конструюванню, зокрема суб'єктом через систему спрямованих управлінських дій.

На забезпечення сталості об'єкта також спрямовані нормативні документи, які через упорядкування суспільних відносин, здійснюваних державою за допомогою сукупності правових заходів, їх юридичного закріплення, де-факто консервують ситуацію минулого. Це суперечить діалектиці: суспільство, його потреби і цілі постійно змінюються, тому для підтримки гомеостазу має бути створена можливість забезпечення розширення потреб чи зміни напряму розвитку держави та суспільства. Зазначимо, що гуманітарні науки, які досліджують суспільство та людину, мають невеликий прогностичний потенціал і значний суб'єктивізм, а тому використовувати ними методи не завжди можуть передбачити згадувані об'єктивно обов'язкові зміни потреб і напрямів розвитку держави та суспільства.

Отже, метою діяльності суб'єкта у сфері забезпечення енергетичної безпеки держави є розвиток народного господарства для забезпечення перманентно змінних потреб суспільства. Для визначення стану забезпечення енергетичної безпеки мають застосовуватися методи та індикатори моніторингу, характерні для змінних процесуальних систем.

Системний підхід

Ідею наявності закономірностей для великої (проте не безмежної) кількості фізичних, біологічних, соціальних елементів і відношень між ними, відокремлених від середовища відповідно до певної мети, висунув Л. фон Берталанфі (загальна теорія систем).

Це відкриті системи, тобто такі, що постійно обмінюються енергією, матерією, інформацією з довкіллям. Основними поняттями, які їх характеризують є: *елементи* – найпростіші (неподільні) складові частини системи; *підсистеми* – складові частини системи, що охоплюють інші складники; *компоненти* – сукупність елементів

і підсистем; зв'язок – співвідношення між компонентами системи, засновані на взаємозалежності та взаємообумовленості⁴.

Систему розглядають як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що має мету, вхід (ресурси), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок. Сутність системного підходу полягає в дослідженні кожного об'єкта як великої та складної системи й водночас як елемента іншої, більш загальної системи⁵.

Для аналізованого питання найбільш значущими є зв'язки підпорядкування та управління. Системний підхід полягає в аналізі об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності зв'язків і відношень між ними. Він базується на принципах цілісності (система є водночас єдиним цілим та сукупністю елементів і підсистем), ієрархічності, структуризації (процес функціонування систем визначається переважно властивостями не її окремих елементів, а характеристиками самої структури), множинності (можливість використовувати широкий спектр моделей для опису окремих елементів і системи загалом), системності (об'єкту притаманні всі ознаки системи)⁶.

Мета системи – її бажаний майбутній стан (тобто забезпечення прогресуючих потреб народного господарства України). Стан системи – це сукупність значень її параметрів на певний момент часу. Для аналізу процесу забезпечення енергетичної безпеки держави важливо правильно оцінити її поточний стан, коректно визначивши параметри оцінки стану та характеристики, а також підібрати чинники, спрямована дія яких може забезпечити перехід системи з одного стану в інший – необхідний суспільству, державі, громадянам.

Методологія структуралізму в аналізі процесу забезпечення енергетичної безпеки держави

Цілісність системи, створеної взаємозалежними та взаємообумовленими елементами, самототожність яких забезпечується їх зв'язками між собою, стала джерельною базою розвитку окремого напрямку філософської думки – структуралізму, фундаментом якого є уявлення про визначення сутності соціальних явищ їх структурою⁷ (системою зв'язків між складовими

структурними елементами). Структуралізм розглядає структуру як сукупність багаторівневих зв'язків між елементами/підсистемами/компонентами цілого, здатних зберігати стійкість при змінах, менших за критичний рівень.

Отже, поняття «структура», «система» і «модель» є тісно пов'язаними: якщо структура – це система зв'язків між елементами/підсистемами/компонентами, то система опосередковує структурну організацію складників, які входять до неї, що робить об'єкт єдиним і цілісним. Властивістю системи є домінанта відношень над складовими частинами [6].

Вивчення об'єкта з позицій структуралізму – це виявлення зовнішніх зв'язків цього об'єкта й реконструкція його внутрішньої структури. Тож його засадничою основою є іманентне прагнення кожної структури підтримати власну рівновагу, узгодити між собою різні компоненти, досягти гармонії між ними. Під час системного дослідження суспільства останнє є цілісним об'єктом, що структурально розчленовується, причому кожному елементу, підсистемі, компоненту надаються певні функціональна вага та призначення⁸.

Основні процедури структурного методу такі: 1) вичленування множини елементів, які становлять цілісну структуру (причому, якщо в класичному лінгвістичному структуралізмі переважає синхронія над діахронією, то в аналізі забезпечення енергетичної безпеки держави така домінанта нераціональна й недоцільна: необхідно діахронічно дослідити зміну зазначеного процесу в певному історично доцільному проміжку часу, проаналізувати складники, які забезпечують гомеостаз системи (енергетичну безпеку держави) синхронічно/одномоментно, а також відстежити їх зміну впродовж визначеного проміжку часу; пояснення причин змін, виявлених під час такого моніторингу, дозволяє спрямувати розвиток структури в потрібному напрямку, тобто поєднати спадковість та еквіфінальність); 2) розчленування структури на підсистеми й компоненти, виявлення для них найсуттєвіших реляційних властивостей; 3) розкриття відношень перетворення між підсистемами та компонентами, їх систематизація та побудова абстрактної структури у спосіб безпосереднього синтезування чи формально логічного й математичного моделювання; 4) виведення зі структури всіх теоретично можливих наслідків (конкретних варіантів) та перевірка їх на практиці [7].

Продуктивність структуралізму в аналізі соціальних явищ довів К. Маркс, який показав, що дослідження капіталізму як системи, яка має певну структуру і виявлення якої вимагає переходу з рівня спостереження й опису на рівень

⁴ Система // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

⁵ Системний підхід // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

⁶ Там само.

⁷ Поміж численних визначень поняття «структур» характерним є трактування Ж. П'яже: структура – це модель, що відповідає трьом умовам: а) цілісності (підпорядкування елементів цілому й незалежність останнього), б) трансформації (упорядкований перехід однієї підструктури в іншу на основі правил породження); в) саморегулювання (внутрішнє функціонування правил у межах цієї системи). Основна тенденція в розумінні структури полягає в тому, що елементи, які її утворюють, розглядаються як функції [5, 460].

⁸ Структурно-функціональний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tipov.ru/7.shtml>

моделювання, дозволяє глибше проникнути в сутність соціальних процесів. Цим він удосконалив логіко-методологічний апарат науки та вплинув на формування модерних методів системно-структурного аналізу [8].

Ідеал структурного аналізу – створення системи правил, що задають можливі комбінації та конфігурації й демонструють відношення латентних соціальних функцій до спостережуваних⁹. Отже, відповідно до теореми функціонального аналізу Р. Мертона одне й те саме явище може мати численні функції та водночас одна й та сама функція може по-різному виконуватися [9].

Використання методології технічних наук для аналізу забезпечення енергетичної безпеки держави

Елемент є найпростішою й неподільною часткою структури і водночас складною соціальною системою. Тому для його дослідження має застосовуватися системний аналіз з усіма методами та процедурами, які використовуються для вирішення добре, слабко й неструктурованих проблем¹⁰.

Оскільки структуралізм у своєму розвитку орієнтувався на природничі науки, його можна розглядати як модерний різновид сцієнтичного позитивізму [10]. Тож можливість і межі застосування методології технічних наук для аналізу проблеми, що розглядається, мають теоретичне та прикладне значення.

Технічна наука є окремим класом наукових дисциплін: це теорія використання об'єктивних природних закономірностей у технічних засобах, які задовольняють практичні суспільні потреби. У логіко-гносеологічному аспекті вони мають усі ознаки наукового знання: наукові методи дослідження технічних проблем; специфічний предмет дослідження; спеціальну соціальну структуру, що виробляє знання в цій сфері. Тому технічні науки і є власне науками [11]. Тож коректно ставити питання про сукупність методів, принципів дослідження, застосовуваних у технічних науках, тобто про їх методологію. Пошук меж застосування філософії в аналізі феномену техніки породив специфічну гносеологію технічного знання (об'єкт, методологія, особливості теорії, типи ідеальних об'єктів, ціннісні установки тощо) [11].

Конкретні технічні завдання в технічних науках формулюються більш довільно, ніж у природознавстві; ухвалення рішень відбувається в умовах невизначеності, зумовленої характером постановки цих завдань, а тому існує поліварі-

антність їх вирішення. У техніці структуралізм спрямований на розкриття цілісності, єдності об'єкта дослідження, виявлення зв'язків між складниками об'єкта, тобто всі технічні об'єкти є елементами системи, що взаємодіють між собою та з іншими системами. Центром взаємодії людини й техніки є саме людина¹¹.

Мета технічних наук – виробляти знання про способи, методи й засоби створення штучних систем і забезпечення їх нормального функціонування [12]. Ідеалізації, необхідні для теоретичного опису технічних об'єктів, відрізняються від ідеалізацій, використовуваних у природознавстві [13].

Існує підхід, згідно з яким технічні науки досліджуються та класифікуються на основі «матричної» моделі технічного знання. Модель є тримірною матрицею, що віддзеркалює предметний, технологічний і гносеологічний аспекти цілісної структури науково-технічного знання [14]. Технічні науки формуються в процесі дослідження та проектування інженерних об'єктів, покликаних цілеспрямовано перетворювати речовину, енергію, інформацію. Вони характеризуються взаємодією з природничими науками, широким застосуванням математичного апарату, методів моделювання тощо¹².

Фундаментальні дослідження в технічних науках часто ототожнюються з теоретичними дослідженнями в техніці, що знаходяться між математичними, природничими теоріями, з одного боку, та інженерною практикою – з іншого. й навіть охоплюють елементи дедуктивно-аксіоматичних теорій. Технічна наука обслуговує техніку, але не дорівнює їй. Нині науково-технічні дисципліни використовують знання зі сфери не тільки природничих, а й суспільних наук. Деякі технічні науки мають ознаки фундаментальних, інші – прикладних досліджень, що справедливо і для природничих наук [11].

Із природничих наук у техніці було трансльовано вихідні теоретичні положення, основні поняття, запозичено ідеал науковості. Водночас у технічних науках усі запозичені з природознавства елементи істотно трансформувалися. Як результат – виник новий тип теоретичного знання. Інженери застосовують не стільки готові наукові знання, скільки науковий метод [11].

Результати фундаментальних досліджень рано чи пізно використовуються, тому вже в межах фундаментального дослідження здійснюється пошук певних законів природи з орієнтацією на можливість їх застосування людиною. Відмін-

⁹ *Структуралізм* // *Енциклопедія Кругосвет*. Універсальна научно-популярна онлайн-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/STRUKTURALIZM.html?page=0,2#part-4

¹⁰ *Системний аналіз* // *Вікіпедія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

¹¹ *Філософія техніки и методология технических наук* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.me/chapter.php/103628/34/Filosofiya_nauki_i_tehniki_konspekt_lectcii.html

¹² *Історія и методология технических наук* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goodlib.net/book_219_chapter_30_9.6_Istorija_i_metodologija_tekhnicheskikh_nauk.html

ність між фундаментальними і прикладними дослідженнями є і в природничих, і в технічних науках. Отже, некоректно протиставляти фундаментальні й прикладні науки, відносячи до перших природничі, а до других – технічні науки [11].

Отже, окремої спеціальної методології технічних наук не існує. Провідну роль відіграє системний аналіз, здійснюваний у межах методології структуралізму. В окремих дисциплінах використовують широкий спектр методів дослідження, об'єднаних переважно методологією позитивізму.

Діяльність суб'єкта поза межами «суб'єкт-об'єктних» відносин

Система забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями й завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України [15, 57]. *Енергетична безпека* – важливий складник національної безпеки держави, яка є індивідуальною характерною, оскільки базується на тріаді «національні цінності, інтереси та цілі» [15, 19].

В. П. Горбулін і А. Б. Качинський детально проаналізували стейкхолдерів та їх функції в системі забезпечення національної безпеки [15, 58–79]. З них суб'єкту функцію у сфері забезпечення енергетичної безпеки виконують Президент України, Уряд, Верховна Рада, Рада національної безпеки і оборони, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (Збройні Сили, територіальна самооборона, Служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки, Державна прикордонна служба), Національний банк, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [15, 58]. З огляду на реформування правоохоронної системи України, не включаємо до суб'єктів діяльності в цій сфері прокуратуру та суди загальної юрисдикції.

Є низка об'єктивних чинників, які зумовлюють необхідність для суб'єкта забезпечення енергетичної безпеки держави виходити за межі досліджуваної системи (міжнародна співпраця). Ідеться про трансфер наукових технологій, які збільшують виробництво первинних енергоресурсів, ККД-технологій, пов'язаних із таким виробництвом, імпорт технологій у сфері енергетики загалом, а також міждержавні угоди, які регулюють перерозподіл вуглеводнів, електроенергії, захист довкілля тощо¹³.

Суб'єкт забезпечення енергетичної безпеки має враховувати зазначений нюанс на всіх етапах реалізації цього процесу, адже «якщо суб'єкт не має впливу на ту чи іншу частину об'єкта, він не є суб'єктом для цієї частини» [1, 131].

¹³ Ми свідомо не зупиняємося на таких аспектах міждержавних відносин, як війна, агресія тощо.

Компонент правового унормування процесу забезпечення енергетичної безпеки держави

Особа суб'єкта забезпечення енергетичної безпеки держави зумовлює необхідність нормативно-правового регулювання владної діяльності. Звісно, демократичне державотворення передбачає разом із державним управлінням і місцевим самоврядуванням інші, більш демократичні інструменти й механізми впливу на всі ланки суспільного життя. Стан правового забезпечення державної політики у сфері енергетичної безпеки проаналізував А. Ю. Сменковський [16].

З теоретичного погляду правові межі діяльності елементів, підсистем, компонентів, зв'язків можна розглядати як їх іманентні характеристики, тобто окремий специфічний компонент складної системи вищого порядку, а можна вважати її зовнішньою парадигмальною умовою.

В Україні наявна теоретико-методологічна проблема формування нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки: а) відсутність загальноновизнаного науково обґрунтованого понятійно-категоріального апарату; б) недосконалість теоретико-методологічних засад розроблення доктрин, концепцій, стратегій; в) невизначеність ієрархії нормативно-правових актів у зазначеній сфері, пріоритетності під час їх розроблення, затвердження та уточнення [15, 202].

Як наслідок, відсутня ієрархія стратегічних документів (доктрина, концепція, стратегія) у сфері забезпечення національної безпеки; порізно розуміються їх сутність, зміст, структура, послідовність розроблення тощо, що на практиці ускладнює можливість реалізації положень нормативно-правових актів, які мають різну юридичну силу.

Попри відсутність нормативно-правової вертикалі стратегічних документів, різне розуміння їх сутності тощо, має бути забезпечена національна безпека держави загалом та енергетична безпека зокрема. Однак наразі законодавчо (Закон України «Про електроенергетику») навіть поняття «енергетична безпека» визначено некоректно [16, 17].

Незалежно від рангу нормативних актів та їх публічного статусу (відкриті для загального доступу чи ні), вони мають створювати струнку ієрархічну систему правового забезпечення дій усіх інституцій, уповноважених на здійснення владно-розпорядчої діяльності. Довгострокові національні цілі та пріоритети України визначено Конституцією, іншими основоположними документами. Подальша деталізація національних цілей, конкретизація їх внутрішньої ієрархії є прерогативою доктрин, стратегій, інших державних документів відповідного рівня [15, 43].

До основоположних документів належать закони й нормативно-правові акти найзагальнішо-

го характеру¹⁴, зокрема закони «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Стратегія національної безпеки України та ін. Вони визначають переваги й загрози для України у сфері економічної безпеки, енергозалежності, ризику соціально-економічної та суспільно-політичної дестабілізації держави, характеризують ситуацію в регіоні та світові тенденції забезпечення безпеки держави. Тож до зазначених актів необхідно віднести й Воєнну доктрину України.

Конкретизація правового поля здійснюється законами вузької галузевої компетенції, нормативно-правовими актами нижчого рівня – постановами й розпорядженнями Уряду, рішеннями місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування тощо. «При формуванні програмного рівня стане зрозумілим, хто із суб'єктів системи забезпечення національної безпеки і що повинен виконувати у згаданій сфері та що він може виконати понад необхідний мінімум, чи не дублюються завдання суб'єктів, чи відповідають можливості суб'єктів мінімально необхідним потребам» [15, 212].

«Системними вадами правового забезпечення державної політики енергетичної безпеки є декларативність, неузгодженість і недосконалість концептуальних і програмних документів, які визначають її стратегію, напрями і механізми, а також принципи розвитку паливно-енергетичного комплексу та його окремих галузей» [16, 17]. До вад галузевих цільових програм А. Ю. Сменковський відносить не лише їх декларативність, а й незадовільне виконання передбачених ними заходів, недосконалий механізм фінансування, брак ресурсів загалом.

Як результат, Енергетична стратегія України на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Уряду у 2006 р., що мала б бути визначальним документом, таким не стала й де-факто не виконується.

На нашу думку, це відбулося й через недостатнє використання під час її розроблення методів експертних оцінок, *SWOT* і *PESTLE*-аналізу та через неврахування майбутньої реакції суспільства¹⁵.

Поміж негативних наслідків незавершеності формування нормативно-правової бази забезпе-

чення енергетичної безпеки держави – незапровадження Єдиної державної системи моніторингу виробництва, поставки, транспортування, споживання та оплати за паливно-енергетичні ресурси й житлово-комунальні послуги (хоча проект про засади функціонування такої Єдиної державної системи був підготовлений ще у 2007 р.), відсутність індикаторів такого моніторингу та об'єктивної інформації про виробництво і споживання енергії в державі.

Ми поділяємо думку А. Ю. Сменковського [16] про необхідність комплексного вдосконалення енергетичного законодавства, прийняття рамкового законодавчого акта з питань державного регулювання енергетики й доцільність формування енергетичного права як окремої галузі, кодифікації енергетичного законодавства у спосіб прийняття Енергетичного кодексу.

Компонент технічного забезпечення енергетичної безпеки держави

Перевагою структуралізму є можливість незалежного аналізу будь-якої кількості відносно самостійно існуючих складників структури. Одним з них є компонент технічного забезпечення енергетичної безпеки, який найліпше аналізувати за допомогою методів технічних наук. До нього належать усі етапи пошуку, видобутку, вироблення, транспортування, розподілу, раціонального використання та економії первинних і вторинних енергоресурсів¹⁶ та енергії загалом у всіх її формах. Методи технічних наук визначають також індикатори стану забезпечення енергетичної безпеки, які не зводяться до «зношення основних фондів» і критеріїв, указаних у «Методиці розрахунку...», затвердженій Мінекономіки у 2007 р. [1, 133–134].

Як зазначалося, гомеостаз енергетичної безпеки в умовах зміни суспільних потреб може бути забезпечений завдяки розширеному виробництву енергоресурсів або зміні частки певного виду енергії в загальному енергетичному балансі держави. Це означає, що суб'єкт процесу, здійснюючи стратегічне планування, має оцінити ризику ухвалення своїх управлінських рішень¹⁷.

¹⁶ Первинні енергоресурси (первинна енергія) – природні ресурси, які не зазнавали впливу людини (сира нафта, газ, газовий конденсат, горючі сланці, вугілля, енергія води річок, моря, припливів, гейзерів, вітру, сонця тощо, а також ядерна енергія. Вторинні енергоресурси (вторинна енергія) – тепло пари, гарячої води, газу, палива, отриманого в технологічному процесі як побічний (допоміжний) продукт, який можна й варто використовувати для потреб народного господарства.

¹⁷ Прикладом недосконалості оцінювання ризиків в Україні є обговорення доцільності видобутку сланцевого газу, що здійснювалося переважно на емоційному рівні. Зазначимо, що такий підхід не є чимось винятковим. (Див.: *Болгарія* может начать добывать сланцевый газ через 10 лет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2015/01/12/bolgariya-mozhet-nachat-dobyvat-slancevyy-gaz-cherez-10-let.html>)

¹⁴ Перелік законів, урядових постанов, указів Президента України, які становлять нормативно-правову базу регулювання енергетичної сфери, надав А. Ю. Сменковський [16]. Стратегічна мета України – інтеграція в європейський простір, тому мають враховуватися також нормативні акти, прийняті Європейським Союзом (Римський договір, Енергетична хартія, Кіотський протокол, численні директиви та регламенти ЄС тощо).

¹⁵ Енергетична стратегія викликала жорстку критику екологів і громадськості [17; 18]. Тому передчасно аналізувати проект Енергетичної стратегії України на період до 2035 року, оприлюднений 15 січня 2015 р. / Див.: *Енергетична стратегія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Energy%20Strategy%202035.pdf

Поняття «ризик» вивчається з використанням численних методів різних конкретних наук: теорії ігор, імовірностей, стохастичної оптимізації, катастроф, ухвалення рішень за допомогою ймовірної та багатозначної логіки, психології, економічних, правових, інших дисциплін, оскільки майбутнє є невизначеним [15, 231].

Компонент суспільних відносин у процесі забезпечення енергетичної безпеки держави

Розглядаючи суспільні відносини, необхідно враховувати два суттєві аспекти/поверхи зазначеної проблеми: психологію окремої людини/індивіда та психологію мас, які послуговуються принципово різними методологіями. Вивчення окремої людини перебуває в просторі «природничо-наукової» парадигми, що традиційно базується на позитивізмі [19]. Під час дослідження суспільства, побудови соціально-психологічних теорій відбувається перехід до «гуманітарної» парадигми (аналізується психологія мас): «Справа тут не стільки в неадекватності, скільки в недостатності природничо-наукової епістемології як для пізнання психічних, зокрема соціально-психологічних, явищ, так і для визначення проблематики досліджень» [19, 258].

Класична психологія базується на суб'єкт-об'єктному пізнанні, заснованому на методології емпіричного дослідження (позитивізм) і формалізованих методів пізнання (їх вершина – експеримент). Її використовують біхевіоризм, диференціальна, когнітивна психологія [19, 264].

Хоча саме гуманітарії стали засновниками структуралізму¹⁸, зазначимо, що для дослідження суспільних відносин у процесі забезпечення енергетичної безпеки України, яка до того ж перебуває у фактичному стані війни з Росією, методології структуралізму недостатньо.

Перехід до «гуманітарної» парадигми й постнекласичної методології в психології зумовлений зміною об'єкта дослідження. Ним стали «відкриті, саморозвивальні системи, складні природні комплекси, що вбирають у себе людину і, отже, характеризуються людиновимірністю» [19]. Це зумовлює «посилення ролі інтерпретативних процедур, убудованих у процес наукового спостереження, що сприяє підвищенню інформативності останнього, його збагачен-

ню» [19, 264] та засвідчує, що в «науковому мисленні соціальних психологів поступово утверджуються принципи методологічного плюралізму» [19, 267].

Отже, нижній поверх дослідження суспільних відносин у сфері забезпечення енергетичної безпеки полягає в аналізі реакцій окремої людини на різні дії суб'єкта. Дехто вважає, що в цьому провідну роль відіграє біхевіоризм, який вийшов далеко за межі традиційного емпіризму. Його методи можуть змінювати свідомість і поведінку людини, створюючи біхевіористську економіку чи біхевіористські фінанси. Такі зміни індивідуальної та групової поведінки є визначальним чинником успіху діяльності суб'єкта зазначених перетворень, адже вони відбуваються в інформаційному суспільстві, в якому сприйняття може бути сильнішим за реальність [20].

Трансформація поведінки окремої людини базується на технологіях маніпуляції алгоритмами поведінки, звичками, стереотипами діяльності людини як частини соціуму. В умовах міждержавного конфлікту зміна поведінки опонента є наріжним каменем інформаційних операцій, метою яких є використання поведінкових патернів для інших цілей (людина приймає рішення в умовах невизначеності) [20]. Конструюється необхідний тип реальності, індивідуальна чи масова свідомість підштовхується до необхідного для суб'єкта впливу вибору: в населення формується позитивне ставлення до одних явищ і негативне – до інших. Людині створюють ілюзію вибору: нібито вона самостійно приймає рішення, хоча це не так. Це – методологія підштовхування (*nudge*) [21].

Така маніпуляція є поширеним явищем під час виборів: за допомогою політтехнологій змінюється поведінка виборця, й електорат голосує за потрібного кандидата. Причому контекст (тло) підштовхування може бути і позитивним, і негативним (поширена в Україні практика голосування «за менше зло» чи вибір від протилежного «аби не...»). Зміна поведінки може досягатися внаслідок стимуляції різноманітних громадських об'єднань. Так, британський уряд намагається посилити міжособистісні зв'язки, тоді як, скажімо, «капіталізм і комунізм атомізували своїх громадян, щоб спростити управління ними» [21].

Визначальними складниками такого підштовхування є активна діяльність в інформаційному просторі органів державної влади; активний наголос у потрібному суб'єкту напрямі; крім того, апеляція уряду до окремих громадян і суспільства загалом мають бути постійними, а звернення – адресними [22].

«У соціальному прогнозуванні сьогодні практикують створення ймовірнісних сценаріїв суспільного розвитку. Такі сценарії активно розробляються, і в їх розробленні мають відіграва-

¹⁸ Структуралізм виник як метод дослідження в лінгвістиці, літературознавстві, психології, теорії етнографії при переході цих наук від переважно описово-емпіричних до абстрактно-теоретичних досліджень. Виявлена таким чином структура піддається дослідженню методами формальної логіки й математики (теорії груп, графів тощо), інформаційно-обчислювальної техніки. Структурний метод дозволяє переходити від поверхневих, усвідомлюваних зв'язків до прихованих, неусвідомлюваних закономірностей. (Див.: *Структуралізм* и постструктуралізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-filosof.ru/filosofija-nauki/56/656-strukturalizm-i-poststrukturalizm>)

ти свою роль соціально-психологічні теорії» [19, 294], але практикові важливіше не знання про «об'єктивні чинники, що визначають ті чи ті процеси, а як знайти ті з них, на які можна впливати, передусім замовникові» [19, 289]. Тобто, якщо суб'єкт забезпечення енергетичної безпеки держави не спроможний забезпечити потреби народного господарства й суспільства, він може переконати громадян у протилежному, а також психологічно підготувати людей до можливих змін патернів їх поведінки у цій сфері в майбутньому.

Прогностичний потенціал запропонованого підходу

Мета теоретичної науки – спрогнозувати майбутнє, а *органів державного управління* – вжити необхідних заходів для втілення в життя бажаних цілей. Причому образ майбутнього може не бути еволюційним продовженням минулого. Поширеними є три основні підходи до сценарного планування: футурологічний, стратегічний, організаційний розвиток і навчання [15].

Відомо: що складніша структура/система, яка аналізується, то важче здійснити прогноз її розвитку, не говорячи про спрямування змін у потрібному напрямі. У людському суспільстві, міждержавних відносинах, надто в глобалізованому світі значно зростає можливість впливу на стан структури/системи багатьох випадкових, психологічних, ідеологічних, суб'єктивних, інших непрогнозованих і нещодавно сформованих обставин.

Структуралізм дозволяє отримати необхідну фактичну базу, виділити індикатори стану для всіх елементів/підсистем/компонент, здійснити моніторинг, надати сценарний план і на основі стратегічного планування запропонувати максимально об'єктивні, ефективні, економічно доцільні дії органів влади для досягнення бажаного результату.

Розглянуті в статті досить різноманітні компоненти не вичерпують усіх можливих способів структурування складної системи, а є лише прикладом для теоретичного опрацювання та рамковою умовою застосування методології структуралізму. Надалі всі елементи й підсистеми аналізуються з позицій системного підходу. Принцип редукаціонізму та методи багатовимірного аналізу (метод головних компонент, факторний аналіз, множинний регресійний аналіз, метод багатовимірних шкал тощо) дозволяють здійснити процедуру абстрагування, виявити чинники, найбільш пов'язані між собою та найвагоміші щодо впливу на результат, тобто раціоналізувати аналіз, скоротити час і матеріальні ресурси, необхідні для його проведення.

Згадуючи Енергетичну стратегію України на період до 2030 року та її критику природоохоронними організаціями, підкреслимо: немає

сумніву, що коректно здійснений аналіз із застосуванням запропонованих процедур дав би однозначну відповідь на дилему, що є ефективнішим і доцільнішим для України: розвиток ядерної енергетики чи енергоощадних технологій.

Висновки

Ефективне державне управління має задіяти різноманітні правові, організаційні, адміністративні, економічні, фінансові, технічні, мотиваційні й інші механізми для забезпечення енергетичної безпеки держави.

Суб'єктом забезпечення енергетичної безпеки держави є органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Об'єктом – держава загалом, оскільки зазначений процес охоплює її майже повністю: не існує фізичної чи юридичної особи, відносин між ними, які б не використовували енергію. Тому не можна звести процес забезпечення енергетичної безпеки виключно до стану захищеності громадян, економіки, суспільства від загроз незадовільного енергозабезпечення. Предметом аналізу є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення енергетичної безпеки держави.

Пропонується аналізувати процес забезпечення енергетичної безпеки України на базі методології структуралізму, уявивши державу як складну ієрархічну багатовимірну багаторівневу владно-суспільну та економіко-технічну систему. Держава як структура має мету, ресурси, зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок. Розклавши структуру на численні складники (елементи/підсистеми/компоненти), можна аналізувати кожний з них незалежно на базі системного підходу. Досліджувані об'єкти є водночас великою й складною системою й елементом іншої, більш загальної, системи.

Тому в дослідженні природно поєднуються різні методології, притаманні залученим галузевим наукам. Органічність виникає завдяки можливості незалежно за допомогою різних методологій аналізувати всі елементи, підсистеми, компоненти окремо, тобто структуралізм є першим застосовуваним методом.

Структуралізм, системний підхід, використання принципу редукаціонізму й методів багатовимірного аналізу (метод головних компонент, факторний аналіз, множинний регресійний аналіз, метод багатовимірних шкал тощо) дозволяє ієрархізувати проблеми за складністю, виконавцями, очікуваними результатами й вирішувати їх.

Така процедура дозволяє проаналізувати процес забезпечення енергетичної безпеки держави, запропонувати сценарний план і розробити максимально об'єктивні, ефективні, економічно доцільні дії органів державної влади для досягнення бажаного результату.

Список використаних джерел

1. Суходоля О. М. Теоретико-методологічні засади забезпечення енергетичної безпеки України / О. М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 129–139.
2. Шарден Тейяр де Феномен человека / Т. де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
3. Дикань К. В. Методологічні засади еволюціонізму в палеонтології / К. В. Дикань // Еволюція органічного світа та етапи геологічного розвитку Землі: Матеріали XXXV сесії Палеонтологічного товариства НАН України (Львів, 19–22 травня 2014 р.). – К., 2014. – С. 139–141.
4. Мороз С. А. Методология геологической науки / С. А. Мороз, В. И. Оноприенко. – К. : Вища школа, 1985. – 199 с.
5. Структурализм: «за» и «против» : сб. статей / Под ред. Е. Я. Басина, М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – 468 с.
6. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Философская энциклопедия: в 5 т. / Под ред. Ф. В. Константинова. – М. : Советская энциклопедия, 1960–1970.
9. Новейший философский словарь / Гл. ред. А. А. Грицанов. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
10. Косиков Г. К. Структурализм / Г. К. Косиков // Современная западная философия : энцикл. слов. / Редкол. О. Хеффе, В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Культурная революция, 2009. – 392 с.
11. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук : учеб. для аспирантов и соиск. ученой степ. канд. наук / Под общ. ред. В. В. Миронова. – М. : Гардарики, 2006. – 639 с.
12. Иванов Б. И. Становление и развитие технических наук / Б. И. Иванов, В. В. Чешев. – Л., 1977. – 265 с.
13. Чешев В. В. Техническое знание как объект методологического анализа / В. В. Чешев. – Томск, 1981. – 194 с.
14. Козлов Б. И. Возникновение и развитие технических наук: опыт историко-теоретического анализа / Б. И. Козлов. – Л. : Наука, 1988. – 248 с.
15. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2011. – 288 с.
16. Сменковський А. Ю. Удосконалення правового забезпечення державної політики енергетичної безпеки / А. Ю. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2 (23). – С. 15–21.
17. Концепція «неатомного» шляху розвитку України / ВЕКО «Мама-86», Нац. еколог. центр України, МЕГО «Еко клуб» [та ін.]. – К., 2006. – 45 с.
18. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток : Інформац. посіб. для українських ЗМІ / Борис Коробко. – К., 2007. – 40 с.
19. Історіографічні та методологічні координати теорії соціальної психології : моногр. / За наук. ред. М. М. Слюсаревського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 360 с.
20. Почепцов Г. Бихейвиористские войны как новый этап развития методологии информационных войн / Георгий Почепцов / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/bikhevyvioristskie_voyny_kak_novyy_etap_razvitiya_metodologii_informatsionnykh_voyn
21. Почепцов Г. Конструирование информационных контекстов в целях ведения бихевиористских войн / Георгий Почепцов / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/konstruirovaniye_informatsionnykh_kontekstov_v_tselyakh_vedeniya_bikhevyvioristskikh_voyn/undefined
22. Почепцов Г. Ошибки информационной политики в период российско-украинского конфликта / Георгий Почепцов / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/oshibki_informatsionnoy_politiki_v_period_rossiyskoukrainskogo_konflikta